

Regional təhlükəsizlik Azərbaycan multilateralizmi kontekstində

V məqalə

Milli və regional problemlərin həlli

Azərbaycan multilaterallığının uğurlu olmasını təmin edən faktor kimi Prezidentin milli maraqları region kontekstində mövcud olan problemlərin həlli ilə üzvi surətdə əlaqələndirə bilməsini göstərmişdik. O mənada ki, Azərbaycan yalnız özünün daxili məsələlərini həll etmədi, əksinə, onu regionda mövcud olan problemlərin həlli ilə uyğunlaşdırdı. Bizim Asiya – Sakit okean regionunda multilaterallığın çatışmayan başlıca cəhətinin bundan ibarət olması ilə bağlı təhlilimiz də tezimizə əlavə sübutdur. Orada İndoneziya, Tailand, Kambocanın nə ayrılıqda, nə də bir yerdə regional problemləri multilateral prinsiplər çərçivəsində həll edə bilmədikləri vurğulanmışdır.

Əvvəllər başqa, Cənubi Qafqazda böyük geosiyasi güclərin maraqları daha kəskin şəkildə toqquşur. Azərbaycan üçün bu da başqa bir çətinlik yaradırdı. Lakin Prezident İlham Əliyev bütün bunların öhdəsindən gələrək geosiyasi aspektdə həqiqi mənada inqilab etdi. II Qarabağ savaşı onun yüksək zirvəsidir. Bu tarixi Zəfərin prizmasında Azərbaycanın regional siyasətinin bir sıra mühüm cəhətinə multilaterallıq kontekstində nəzər salmaq faydalı olardı.

Davamlı olaraq enerji siyasəti, regional təşkilatlanma və təhlükəsizliyin yeni formatının yaradılması istiqamətlərinin sintezində Azərbaycan güclü siyasi-diplomatik fəaliyyət göstərmişdir. Onun bir əlaməti cəmiyyətdə multikultural dəyərlərin inkişaf etdirilməsi idi. Digər əlaməti regional əməkdaşlıq və təhlükəsizlik formatlarının yeniləşməsi ilə bağlı idi.

İlham Əliyev Cənubi Qafqazda ikitərəfli və üçtərəfli əməkdaşlıq formatlarının təşəbbüskarıdır. Bir neçə il davamlı olaraq müxtəlif kombinasiyalarda region dövlətləri və ona yaxın olan böyük dövlətlər arasında XXI əsrin şərtlərinə uyğun əməkdaşlıq formatları ideyasını irəli sürən Azərbaycan Prezidenti, onların reallaşması üçün də kifayət qədər fəallıq göstərmişdir. Həmin formatlar çoxdur və faktiki olaraq şəbəkə təşkil edir. Multilaterallıq kontekstində onların bir neçəsi üzərində dayanacaq.

İlham Əliyev Azərbaycan–Türkiyə, Azərbaycan–Rusiya–Türkiyə, Azərbaycan–Türkiyə–Gürcüstan, Azərbaycan–Türkiyə–İran formatlarında əməkdaşlıq formatlarını irəli sürərək, Cənubi Qafqazın sabitliyi və təhlükəsizliyi istiqamətində mövcud ab-havanı ciddi surətdə dəyişmişdir. Çünki məsələ yalnız ideya ilə məhdudlaşmadı, onun konkret layihələr əsasında reallaşdırılması üzrə əsaslı addımlar atıldı. Onun nümunələrindən biri məlum Rusiya – Türkiyə böhranı zamanı Azərbaycan Prezidentinin fəallığıdır. İlham Əliyev regionun iki güclü dövləti arasında yaradılmış süni itxtilafın aradan qaldırılması üçün təsirli addımlar atdı ki, indi onu diplomatik dairələrdə ayrıca vurğulayırlar. Əgər, bu, baş tutmasaydı,

indi Cənubi Qafqazda sülh, sabitlik və ya təhlükəsizlikdən danışmaq mümkün deyildi. Nümunə kimi, Ukraynadakı vəziyyəti göstərə bilərik. Rusiya ilə Ukrayna arasında münasibətlərin sivil yolla tənzimlənməsini üzərinə götürüb real həll edən lider olmadı. İndi tərəflər bir-birinə qarşı çox aqressiv davranmaqdadırlar və bütövlükdə, Avropanın təhlükəsizliyi müzakirə mövzudur.

Azərbaycan Rusiya və Türkiyə ilə yanaşı, Gürcüstanın da regional proseslərdə konstruktiv iştirakına maksimum şərait yaratdı. Ayrıca, Azərbaycan–Türkiyə–Gürcüstan əməkdaşlıq formatı yüksək səmərə verməkdədir. Bu üç ölkə bütün sferalar üzrə faydalı əməkdaşlığı davam etdirirlər. Cənubi Qafqazda bir neçə dəfə böhranlı vəziyyət yarananda məhz həmin üç ölkənin əməkdaşlığı proseslərə müsbət təsirini göstərdi.

İndi də Azərbaycan–Türkiyə–Gürcüstan əməkdaşlıq formatı enerji, nəqliyyat, lojistika və təhlükəsizlik istiqamətlərində öz səmərəsini nümayiş etdirməkdədir. Xüsusilə, Avropanın enerji təhlükəsizliyi kontekstində həmin formatın Xəzər dənizi–Qara dəniz məkanında rolu çox müsbətdir. Məsələn, Azərbaycan enerji strategiyasının üçüncü mərhələsində – bərpaolunan və “yaşıl enerji” üzrə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi mərhələsində, həmin formatdan maksimum dərəcədə istifadə edir. Bütün layihələrdə Türkiyə və Gürcüstanın iştirakı təmin edilir. Üstəlik, hər iki dövlətlə enerji strategiyasının üçüncü mərhələsində geniş nəqliyyat-lojistika layihələri reallaşdırılır. Bu, faktiki olaraq yeni səviyyədə geniş bir məkanda Azərbaycanın ciddi rol oynadığı əməkdaşlıq və təhlükəsizlik şəbəkəsinin yaradılması prosesinin özünün yeni keyfiyyət səviyyəsinə yüksəldilməsi deməkdir.

Regional təşkilatlanma və multilaterallığın 4 aspekti

Vurğulanan istiqamətdə aktual və maraqlı bir məqamı da unutmamalıyıq. Biz, Azərbaycan–Türkiyə–Gürcüstan əməkdaşlıq formatının Orta dəhliz kontekstində daha geniş məkanda əməkdaşlıq formatlarına müsbət təsir etməsini nəzərdə tuturuq. Burada konkret olaraq üç istiqamətdən söhbət gedir.

Birincisi, Azərbaycan–Türkiyə–Gürcüstan əməkdaşlıq formatı İranla münasibətlərin inkişaf etməsində təsirli rol oynayır.

İkincisi, həmin format Mərkəzi Asiya dövlətləri ilə üçtərəfli, dördtərəfli əməkdaşlığın inkişafına təkan verir.

Üçüncüsü, Azərbaycan–Türkiyə–Gürcüstan əməkdaşlıq formatı Avropa ölkələri ilə müxtəlif formatlarda əməkdaşlığın reallaşmasında ciddi rol oynayır. Məsələn, Rumıniya, Bolqarıstan, İtaliya, Slovaniya, Albaniya, Macarıstanla enerji strategiyasının üçüncü mərhələsində əməkdaşlıq formatlarında Azərbaycan–Türkiyə–Gürcüstan formatı əsas yerlərdən birini tutmaqdadır. Deyək ki, “Əməkdaşlıq halqası” adlanan və Avropanın bir neçə dövləti ilə bərpaolunan enerji üzrə əməkdaşlıq formatında Azərbaycan

Gürcüstan və Türkiyə ilə birgə fəaliyyət göstərir, enerjinin ötürülməsi marşrutları həmin ölkələrin ərazisindən keçir. Bu da daha geniş kontekstdə Azərbaycanın Aİ ilə əməkdaşlığına əsaslı töhfə verir.

Dördüncüsü, Azərbaycan–Türkiyə–Gürcüstan əməkdaşlıq formatı əksəriyyətin böyük heyətinə rəğmən Türk Dövlətləri Birliyinin real fəaliyyəti üçün olduqca vacib töhfələr verir. Gürcüstan TDT-nin tədbirlərinə müşahidəçi kimi dəvət edilir. Faktiki olaraq bu ölkənin də TDT-yə üzv ola biləcəyi mesajları verilir (əsasən Azərbaycan Prezidenti tərəfindən). Digər tərəfdən, Gürcüstanın Aİ ilə xüsusi isti münasibətlərinin olması fonunda Macarıstanın da TDT-də iştirakı əlavə təbii zərurət kimi görünür.

Ancaq məsələ bununla məhdudlaşmır. Çünki Gürcüstan Azərbaycan və Türkiyə vasitəsilə, bütövlükdə, türk dövlətləri ilə əməkdaşlığa ümid edir. Faktlar onu göstərir ki, Mərkəzi Asiya dövlətlərinin iştirak etdiyi və Azərbaycanla Türkiyənin də yer aldığı hər bir layihədə Gürcüstanın da iştirakı təmin edilir. Bu proses getdikcə daha geniş miqyas almaqdadır. Məsələn, Orta dəhliz işləməsində və gələcəkdə Şimal–Cənub dəhlizində Gürcüstanın da iştirakının təmin edilməsində.

İndi Azərbaycan–Gürcüstan–Türkiyə formatı üzrə əməkdaşlığın ümumi mənzərəsini yarıda bilirik. Belə görünür ki, bu əməkdaşlıq formatı, bütövlükdə, Qərblə Şərqlə arasında əlaqələrin sağlamlıqda inkişafına böyük töhfə verir. Asiya, Mərkəzi Asiya, Qafqaz və Avropa məkanlarının sintezində faydalı əməkdaşlıq və təhlükəsizlik mühitinin yaradılmasının stimullaşdırıcı faktorlarından biri kimi çıxış edir. Bu da geosiyasi aspektdə Azərbaycan multilaterallığının konkret pozitiv nəticələr verən nümunələrindən biridir. Həm də məsələ bununla məhdudlaşmır.

Azərbaycan multilaterallığı daha geniş kontekstdə

Prezident İlham Əliyevin siyasi-diplomatik və təşəbbüskar yaradıcı liderlik keyfiyyəti sayəsində yalnız Azərbaycan

–Türkiyə–Gürcüstan regional əməkdaşlıq (və ya təşkilatlanma) nümunəsi yuxarıda vurğuladığımız aspektlərdə konstruktiv rol oynadır. Bura eyni dərəcədə Azərbaycan–Rusiya–Türkiyə, Azərbaycan–İran–Türkiyə, Azərbaycan–Türkiyə–Mərkəzi Asiya ölkələri formatları da aiddir. Daha geniş geosiyasi miqyasda isə həmin formatlar Asiya (Çin və Pakistan, qismən Hindistan), Yaxın Şərqlə (İraq, Səudiyyə Ərəbistanı, Qətər, Birləşmiş Əmirliklər, Misir və s.) Avropa (Çinlə Aİ ölkələri arasında nəqliyyat-lojistika kommunikativ əlaqələrinin yaradılması) istiqamətlərində özünün müsbət funksional rolunu yerinə yetirir.

Bütün bunlar Asiya–Sakit okean regionu nümunəsində Asiya multilaterallığının bir qüsurunun Azərbaycan multilaterallığında olmadığı qənaətini almaq imkanı verir. Birincisi, Asiya–Sakit okean regionu üçün multilaterallığın regional miqyası ilə regionlararası miqyası arasında struktur-funksional bağlar mövcud deyildir. İkincisi, real olaraq Asiya multilaterallığı regional əməkdaşlıq formatları şəbəkəsi ilə regionlararası əməkdaşlıq formatları arasında sinxronluğu təmin edə bilmir.

Yuxarıdakı nümunələr göstərir ki, Azərbaycan multilaterallığında hər iki keyfiyyət mövcuddur. Azərbaycan regional miqyasda ikitərəfli və üçtərəfli əməkdaşlıq formatlarını mükəmməl şəkildə regionlararası miqyasda əməkdaşlıq formatları ilə sinxronlaşdırmışdır. Onun substantiv göstəricisi TDT-dir, funksional əlamətlərindən biri isə Orta dəhlizin aktuallığının daim saxlanmasıdır. Bunlardan əlavə, Azərbaycan həm ayrıca müstəqil dövlət, həm də TDT-nin, MDB-nin və Qoşulmama Hərəkatının fəal üzvü kimi regional, regionlararası və global geosiyasi məkanda kifayət qədər maraqlı, əhəmiyyətli və nəticəverici təşəbbüsləri ilə seçilir. Bu tezis təkəcə Azərbaycan liderinin təəsübkeşliyindən deyil, çoxlu sayda faktlardan yaranmışdır. Bir neçəsinə qısa nəzər salaıq.

Azərbaycan “Bakı prosesi”nin müəllifidir. Fəaliyyət miqyasını və aldığı nəticələri yalnız məlumatsızlar bilmir. Huma-

nitər forumun təşəbbüskarı Azərbaycan və Rusiyadır. Dünyanın dörd bir yanından bu forumun tədbirlərində iştirak edən yüksək səviyyəli mütəxəssislər və siyasilər vardır.

Azərbaycanın MDB-dəki fəaliyyətinin müsbət olması ilə bağlı Rusiya, Belarus və Qazaxstan prezidentləri dəfələrlə faktlar əsasında fikir söyləmişlər. Ayrıca KTM-də Azərbaycan üzv olmaya-olmaya Ermənistandan daha konstruktiv, faydalı və hüquqi mövqeyinə görə, xüsusi hörmətə malikdir.

Azərbaycan Prezidenti Qoşulmama Hərəkatının sədri kimi bütün üzv dövlətlər üçün ədalət, sülh, hüquqi təminat, yardımlaşma, paylaşma kimi məsələlərdə ən fəal lider olmadımı? İlham Əliyevin özünün yardımı ehtiyacı olmadan dünyanın bir sıra dövlətlərinə qarşı güclü dövlətlərin peyvənd məsələsində haqsız və ədalətsiz davrandığını mərdcəsinə BMT-yə çıxarmadımı? Bu suala yalnız cəhiller və qərəzli olanlar mənfi cavab verə bilərlər.

Azərbaycan Prezidenti TDT-nin güclənməsi üçün nə dərəcədə aktiv olduğunu hətta ermənilər də etiraf edirlər. Bir-başqa Azərbaycan Prezidentinin faydalı, aktual, müasir əməkdaşlıq və təhlükəsizlik təklifləri Mərkəzi Asiya dövlətləri başçılarından Xəzərin bu tayına axışmasına səbəb oldu. Bu proses indi də davam edir və Türkiyə rəhbərliyi tərəfindən böyük təqdirlə qarşılanır. Üstəlik, Azərbaycan bu tarixi missiyanı elə yerinə yetirir ki, Qərb, Rusiya və İran da qəbul etməli olur (burada müəyyən incəliklər mövcuddur, lakin o, başqa mövzudur).

Azərbaycan bütün təxribatlara baxmayaraq multilaterallığın çox əhəmiyyətli bir aspektini – Avropa ilə əməkdaşlığı uğurla inkişaf etdirir. Bunu konkret layihələr, siyasi-diplomatik fəaliyyət, ədalətsizliyə qarşı aktiv mübarizə kontekstində edir. Aİ-nin bir sıra üzvləri Azərbaycana şər-böhtan atanda belə rəsmi Bakı mərdcəsinə seçdiyi yolda davam etdi. O cümlədən, Fransa Ermənistan məsələsində tam qeyri-konstruktiv və təxribatçı mövqe tutanda Bakı Aİ ilə enerji sferasında əməkdaşlığı bütün sürəti ilə inkişaf etdirdi.

Bunların fonunda artıq dünyanın coğrafi olaraq ən uzaq regionlarında yerləşmiş ölkələrin belə Azərbaycana müstəmləkçiliyə, azadlığa, ədalətə və hüquqsuzluğa qarşı mübarizədə nümunə kimi baxmaları xüsusi multilateral mənaya malikdir.

Başqa faktlar da gətirə bilərik. Zənimizcə, vurğulananlar da göstərir ki, Azərbaycan multilaterallığının zəngin məzmunu və konkret reallaşma mexanizmləri mövcuddur. Digər regionlardan fərqli olaraq bu möhtəşəm uğurlara xüsusi təkan verən prosesin də yaradıcısı Azərbaycandır! Biz II Qarabağ savaşını nəzərdə tuturuq.

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru